

OM SJÖKRIGSHÄNDELSE I STOCKHOLMS NORRA SKÄRGÅRD
Kring vraket vid Tuna, Åkersberga.

Under exceptionellt lågt vattenstånd 1976 framkom vid strandkanten av Tuna säteris trädgård vid Åkersberga spanten av ett sjunket fartyg. Förekomsten på nämnda ställe av ett vrak är emellertid förut känt. Daniel Tilas skriver i sitt verk "Öster-Åkers Sochns Minne," påbörjad år 1757, ej utkommen i tryck och numera förvarad hos KB (handskrifter), att ett fartyg låg nära stranden samt att ur det i början av 1700-talet upphämtats kanonkulor som dock var så angripna av rost, att ytterdelarna flagnade som skal.

Enligt vad som meddelats har under de senaste 20 åren i trädgården vid grävning också hittats (två)kanonkulor.

Med utgångspunkt från ett rimligt antagande att vi här har att göra med ett efter beskjutning sjunket fartyg uppkommer genast spørsmålet om när och under vilka närmare omständigheter fartyget kan ha sänkts.

Förekomsten av kanoner ombord på fartyg i nordiska farvatten kan spåras tillbaka till 1400-talet, i undantagsfall (Anholtsfyndet) något längre. Men kanonkulor av järn är i alla händelser tidigast från denna tid. Efter detta århundrade har i Trälhavet inträffat följande krigshändelser, varvid fartygsartilleri kommit eller kunnat komma till användning:

1522: vid månadsskiftet november/december, låg mellan Rönholmarna och Stegesundsön-Hästholmen-Resarö förankrad en dansk flotta bestående av 7 krigs- och c 30 lastfartyg. Befälhavarens, Sören Norby, försök att med flottan tränga sig in genom sunden och undsätta det belägrade Stockholm misslyckades dels genom närvaron av de förenade svenska och hanseatiska flottorna dels p g a att Gustav Eriksson Vasas personligen ledda försvar på den sistnämnda ökedjan var så effektivt. Vid en hastigt uppkommen östlig storm slet lastfartygen förtöjningarna, en del drev i land, andra togs. De danska krigsfartygen lyckades däremot undkomma genom att segla iväg.

1612: i början av september, kom en dansk flotta under Kristian IV:s befäl till Trälhavet. Försöket att fortsätta fram till Stockholm misslyckades. Stegesund var alltsedan Gustav Vasas tid försett med bommar och Oxdjupet var försänkt. Båda sunden försvarades därjämte av ett fåtal innanför liggande krigsskepp. Danskarna landsteg dock på Rindön och riktade därifrån sina angrepp mot Vaxholms fästning (kastellet).

1719: i juli, kom till Trälhavet en stor rysk galärflotta. Ehuru i god tid varslats om flottans sammanförande i de åländska skären tog ryssarna vid ankomsten "utanför Vaxholm" ett där befintligt svenskt vaktskepp. Något allvarligt menat försök att nå fram till Vaxholm gjordes ej, manövern syftade huvudsakligen till att framtvinga återupptagandet av de av Sverige avbrutna fredsförhandlingarna.

Av de ovan relaterade händelserna kan de under åren 1522 och 1719 inträffade i detta sammanhang lämnas åt sidan. De vid höststormen år 1522 redlösa far-

tygen kunde säkert tas utan föregående beskjutning. En sådan torde också vara omöjlig eller åtminstone helt ineffektiv på sjöhävningen, som satte dåtidens enkla riktanordningar ur spel. Då därjämte erövring av lasten var av största vikt bör inget av lastfartygen heller avsiktligt ha sänkts.

Vad beträffar händelserna år 1719 så talar vad Tilas anförts om upphämtade kanonkulor blott 50 år senare bestämt emot att Tunaskeppet skulle ha sänkts detta år. För övrigt var det svenska högkvarteret just då förlagt till Tuna med 7.000 man i dess närmaste omgivning. Överbefälhavaren, lantgreven av Hessen, Fredrik, då dröttningsgemål, sedermera svensk kung under namnet Fredrik I, logerade jämte staben i Tunas mangårdsbyggnad.

Återstår då krigshändelserna år 1612. Urkundernas uppgifter om dessa är ganska knapphändiga men ge dock, sammanställda, en inblick i vad som då försiggått vid Trälhavet. Under pågående krig Sverige-Danmark (Kalmarkriget 1611-13) utrustades i Köpenhamn i all hemlighet stadsportarna hölls en kortare tid till och stängda för all utpassering - en större flotta som förutom besättningar inskeppade 7.000 man krigsfolk. Efter en skenmanöver mot baltiska kusten, där Sverige var invecklat i ett andra krig med Ryssland, styrde flottan mot svenska kusten norr om Öland. Endera för att oroa den svenska belägringsarmén utanför Kalmar eller ock för intagande av färskvatten (månända av båda skälen) gjordes landstigningar på kusten, varvid bl a städerna Västervik och Söderköping nedbrändes. Då flottan därefter styrde norrut befarade den svenska krigsledningen ett anfall mot Stockholm. Uppsverige var så gott som renskrapat på trupper, mestadelen med Jönköping som centralpunkt - var detacherade till Kalmar- och Älvsborgstrakten. Änkedrottningen, Kristina av Pfalz, som i kung Gustav II Adolfs frånvaro skötte regeringen med säte i Nyköping, fick avslag på sin begäran om 40 man till skydd och måste flytta med kansliet till Gripsholm. I huvudstaden gick överdrivna rykten om den annalkande danska härens storlek och utrustning, bl a sades den medföra inte mindre än 4000 man hakebösseskyttar. Det fanns dock reserver att tillgå: de i Enköping och Uppsala i skiborgsläger förlagda legoknektarna, mestadels tyskar. Deras befälhavare, Johann Münichhofen, fick order att med sina trupper försvara Stockholm. Dessutom uppbyggdes allmogen i Uppland och Västmanland med befallning att inställa sig vid Gröneborg. Denna plats - i äldre tider alltså benämnd Gröneborg - är en sedan länge med fastlandet landförbunden holme strax söder om Östanå slott, invid nuvarande färjeläge (mot Ljusterö) och således vid Furusundsleden. Platsen har ett flertal gånger spelat roll i vårt lands historia som in- och utskeppningsställe för invaderande trupper. Senast så skedde var 1598 vid striderna mellan Sigismund och hertig Karl (senare Karl IX). Då landsteg Arvid Stålarb, Sigismund-anhängaren, här med 3.000 man, huvudsakligen uppbyggade finska bönder. De drevs tillbaka till sina båtar av uppländsk allmoge, anförda av ett par Uppsalaprofessorer. Då finnarnas i brådsken kvarlämnade matränslar visade sig innehålla mest korv, har episoden gått till historien under namnet "korvtåget." En massiv

stenmur, som löper över ena hälften av en ravin på holmen, tyder på att bönderna år 1612 varit sysselsatta med uppförandet av en skans, som inte färdigbyggts på grund av krigshändelsernas abrupta upphörande.

Den danska flottan kom genom Furusundsleden in i Trälhavet men vidare framfart mot Stockholm stoppades vid försvarsanläggningarna utanför Vaxholm. Såväl Kodjupet (förr benämnt Koggedjupet - 'Koggen Diep') som Stegesund var spärrat av bomkedjor, som säkerligen skyddades av på land placerat skytte. Oxdjupet var dessutom försänkt. Om det vidare händelseförloppet skrivs i Cronholm: Gustaf II Adolfs historia (Stockholm 1857): "Svenska flottan var icke tillräckligt bemannad, för att möta den Danska, utan höll sig under Vaxholms fästning. Två brännare styrde en afton för fulla segel mot Danska krigsskeppen, men brunnos själva ned, utan att tillfoga fienden någon skada. Denne senare tog en svensk galeja och några fartyg, som kommo från Lübeck och Königsberg med en rik last af vin, salt och tacklage. Några skärbåtar uppbrändes. Christian IV gick i land på Värmdön, rekogniserade sedan Vaxholms fästning, och lät fruktlöst beskjuta den från några lätta fartyg. För att på allvar företaga ett anfall mot Stockholm, eller Vaxholm, var det nödvändigt, att först förstöra Svenska flottan. Magnus Ulfeld skickade en trumpetare till Jöran Gyllenstjernan, och uppfordrade honom till att leverera ett sjöslag. Intet svar gafs, och trumpetaren blef kvarhållen. Danska krigsskeppen styrde till Birkhamn (troligen vid Ljusterö-vår anm). Ett nytt försök med Svenska brännare utträttade ingenting. Årstiden var för långt framskriden, och Danske konungen gick d. 10 sept. åter till segels, och styrde hem, sedan han, efter en Svensk krönikas sarkastiska uttryck: "allenast de Svenska klipporna hälsat hade!"

Givetvis befarades under krigshändelserna utanför Vaxholm år 1612 att danskarna skulle göra ett försök att till lands nå Stockholm. En landstigning skulle i så fall lämpligast göras direkt å fastlandet intill den västra delen av det av danskarna behärskade Trälhavet, d v s på Tunanäset (Österskär) samt på stränderna vid Svinninge- och Tunavikarna, där man kunde nå landsvägen. Vissa terrängavsnitt i dessa områden har tydligen befästs, att döma av spår i marken vid Åkersån.

I Historiska Handlingar (utg c 1880-95, stället här ospecificerat) berättas i klartext i en samtida relation i det danska riksarkivet att vid den danska flottans attack mot Vaxholm en svensk esping jagades mot land och besättningen "salverade sig" genom att hoppa i land. Detta kan ha varit Tunaskeppet. Sannolikt har danskarna bränt fartyget. Det har sedan sjunkit och täckts av sedimenten från Åkersån.

Den nämnda fartygstypen ingick i svenska flottan. Måhända var det en av de nybyggda espingar som byggts 1609 på Rotskär i Dalälvens mynning av kaptenen Hans Andersson. Det året levererades 12 st.

Henning Loggert (Stockholm) och red.